




Kûfe ve Basra Nahiv Ekollerinin Sahih Kıraatleri Değerlendirme Yöntemleri


Cihat Çelik (Sorumlu Yazar) |  0000-0003-3089-7819 | cihat.celik@usak.edu.tr

Öğr. Gör. | Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü | Uşak, Türkiye

ROR  : 05es91y67

Hüseyin Yaşar |  0000-0002-1043-3729 | huseyin.yasar@usak.edu.tr

Prof. Dr. | Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü | Uşak, Türkiye

ROR  : 05es91y67

Öz

Bu makalede Kûfe ve Basra nahiv ekollerinin sahih kıraatleri değerlendirme yöntemleri tespit edilmiştir. Bilindiği üzere Kur'an'ın anlaşılmasında önemli bir yere sahip olan kıraat farklılıklarına ilk dönemlerden itibaren birçok eserde yer verilmiştir. Bu eserlerde müelliflerin kıraatlere yaklaşımları farklı şekillerde olmuştur. Kıraat farklılıkları kelimelerdeki harf, hareke ve kalıpların değişmesi ile ilgili olması bakımından tefsir ve nahiv ilmi ile de doğrudan ilişkilidir. Özellikle nahve dair yapılan çalışmalarda Kur'an lafızlarını hata ve tağyirden korumak için delil kaynağı olarak görülen kıraatlere karşı farklı eğilimler mevcuttur. Basra ve Kûfe ekolleri de nahiv ilminde gramerin derlenmesi ve dilin kullanımının keyfiyetine yönelik çalışmalarda temel olarak ön plana çıkan iki ekoldür. Bu ekoller kendi belirledikleri sistem ve metotlar ile Arap diline yön vermişlerdir. Basra ekolü ve temsilcileri daha çok semâ'a dayalı olarak dilsel verileri ele alırken Kûfe ekolü kıyas yöntemini daha sıklıkla kullanmıştır. Müellifler eserlerinde bu yöntemler ile Arap şiirlerinden, nesirlerden, hadis ve Kur'an metinlerinden örnekler getirmişlerdir. Nahiv ilminin oluşum sürecinde büyük etkisi olan sahih kıraatlere de bu ekollerin önemli temsilcileri eserlerinde sıkça yer vermişler ve Arap dili gramerinden çeşitli açıklamalar ile izah etme yoluna gitmişlerdir. Basra ekolünün kurucularından Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771) ile Kûfe ekolü kurucularından Ali b. Hamza Kisâh (ö. 189/805) kıraat ilmi geleneğinde meşhur on kıraat imamı arasında yer almaktadır. Bu imamların kendi nakletmiş oldukları kıraat vecihlerini gramer kaidelerini inşâ etme sürecine dâhil etmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu iki ekole mensub dilbilimcilerin geneli de sonraki dönemlerde kıraat farklılıklarını dil ve irab yönünden değerlendirmişler, fasih ve beliğ kıraat vecihlerini belirleme noktasında gramer kaideleri ile ihticâca yönelmişlerdir. Bu çalışmada Basra ve Kûfe ekollerine mensup dilcilerin, eserlerinde sahih kıraatleri delil olarak kullanırken hangi yöntem ile değerlendikleri ve bu okuyuşlar üzerine yapmış oldukları tercihlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalarda genellikle dilbilimcilerin kıraat eleştirileri ve konu edinilmiştir. Bu makalede ise Basra ve Kûfe dil ekollerinin

kıraatleri değerlendirmedeki metot ve yöntemleri müstakil olarak ele alınmıştır. Konunun kapsamının geniş olması itibari ile ekollerin eserlerinde yaygın olarak kullandıkları tespit edilen dört genel yöntem üzerinde durulmuştur. Bunlar, kıraatlerin Kur'an'da geçen başka âyetler ile açıklanması, resm-i mushaf hattına uygun olması, gramer kaidelerindeki yerinin belirlenmesi ve şiir ile istişhâd edilmesidir. Tespit edilen bu metod ve yöntemlerin müellifler tarafından kullanılmasının Arap dili ve kıraat ilmi açısından ne denli öneme haiz olduğu ve sonraki dönem ilmi çalışmalarda etkisinin ne derece kabul gördüğü de belirlenecektir. Ayrıca bu eserlerde geçen kıraat vecihlerinin değerlendiriliş keyfiyetinden hareketle dilbilimcilerin kıraat tasavvuru hakkında bir kanaate ulaşılması da hedeflenmektedir. Çalışmanın hacmi göz önünde bulundurularak makale formatının dışına çıkılmaması için her başlıkta belirli sahîh kıraat farklılıklarına yer verilmiştir. Tespit edilmeye çalışılacak olan Kûfe ve Basra nahiv ekollerinin kıraatleri değerlendirme yöntemlerinin yapılacak olan sonraki çalışmalara da kaynaklık etmesi düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler


Kıraat, Basra Ekolü, Kûfe Ekolü, Dilbilim, Sahîh.

Atıf Bilgisi


Çelik, Cihat – Yaşar, Hüseyin. “Kûfe ve Basra Nahiv Ekollerinin Sahîh Kıraatleri Değerlendirme Yöntemleri”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Haziran 2024), 208-231. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2024.10.1.08>


Geliş Tarihi	04.03.2024
Kabul Tarihi	05.05.2024
Yayın Tarihi	30.06.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Makale Bilgisi	Bu makale, Prof. Dr. Hüseyin Yaşar'ın danışmanlığında Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında hazırlanmakta olan “Kûfi ve Basrî Kıraat İmamlarına Ait Okuyuşların Kûfe ve Basra Nahiv Ekollerine Göre Değerlendirilmesi” başlıklı doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır.
Yazar Katkı Düzeyleri	ÇÇ: Araştırma, literatür tarama, çerçeve belirleme, tasarım, yazım, revizyon. HY: Araştırma, literatür tarama, yazım, revizyon.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Methods of Evaluation of Sahih Qiraat by the Schools of Nahw in Qūfah and Basra


Cihat Çelik (Sorumlu Yazar) |  0000-0003-3089-7819 | cihat.celik@usak.edu.tr

Lecturer | Uşak University Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences |
Uşak, Türkiye

ROR  : 05es91y67

Hüseyin Yaşar |  0000-0002-1043-3729 | huseyin.yasar@usak.edu.tr

Prof. Dr. | Uşak University Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic | Uşak,
Türkiye

ROR  : 05es91y67

Abstract

In this article, the methods of evaluating the sahih qiraat of the schools of grammar in Kufa and Basra will be determined. As it is known, the differences of qiraat, which have an important place in the understanding of the Qur'an, have been included in many works since the early periods. In these works, the authors' approaches to the qiraat have been in different ways. The differences in qiraat are directly related to the science of tafsir and nahw, as they are related to the change of letters, letters and patterns in words. Especially in the studies on grammar, there are different tendencies towards the qiraat, which is seen as a source of evidence to protect the Qur'anic words from error and distortion. The schools of Basra and Kufa are the two schools that come to the forefront in the studies on the compilation of grammar and the arbitrariness of the use of language in the science of nahw. These schools shaped the Arabic language with their own systems and methods. While the Basra school and its representatives dealt mostly with linguistic data based on semā', the Kufa school used the syllogistic method more frequently. In their works, the authors used these methods and brought examples from Arabic poetry, prose, hadith and Qur'anic texts. The important representatives of these schools frequently included the sahih qiraats, which had a great impact on the formation process of the science of grammar, in their works and tried to explain them with various explanations from Arabic grammar. Abū 'Amr b. 'Ala (d. 154/771), one of the founders of the Basra school, and 'Ali b. Hamza al-Kisā'ī (d. 189/805), one of the founders of the Kufa school, are among the ten famous imams of the science of Qiraat. It is inevitable for these imams to include their own transmitted qiraat wajihis in the process of constructing grammatical rules. Most of the linguists belonging to these two schools evaluated the differences of qiraat in terms of language and i'rab in the following periods, and they turned to grammatical principles and ijijā'a in order to determine the most authentic and eloquent qiraat wajihis. In this study, it is aimed to determine the method by which the Basra and Kufa schools evaluate the sahih qiraats in their works while using them as evidence in their works

and the preferences they have made on these readings. Due to the broad scope of the subject, four general methods that are commonly used by the schools in their works have been emphasized. These are the explanation of the qiraat with other verses in the Qur'an, its conformity to the official mushaf calligraphy, its place in grammatical rules, and its istishhād with poetry. It will also be determined how important the use of these methods and methods by the authors is in terms of Arabic language and the science of qiraat, and to what extent their influence is accepted in later scholarly studies. In addition, it is also aimed to reach an opinion about the linguists' conception of qiraat based on the evaluation of qiraat wajihs in these works. Considering the volume of the study, in order not to go beyond the format of the article, certain sahih qiraat differences are included in each title. It is thought that the methods of evaluating the qiraat of the schools of grammar of Kufa and Basra, which will be tried to be determined, will be a source for future studies.

Keywords

Qirāʾa, Basra School, Kufa School, Linguistic, Sahih.

Citation

Çelik, Cihat – Yaşar, Hüseyin. “The Methods of Evaluation of Sahih Qiraat by the Schools of Nahw in Qūfah and Basra”. *The Journal of Near East University Faculty of Theology* 10/1 (June 2024), 208-231. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2024.10.1.08>

Date of Submission	04.03.2024
Date of Acceptance	05.05.2024
Date of Publication	30.06.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Article Information	This article was written by Uşak University, Graduate Education Institute, Department of Basic Islamic Sciences was prepared from the doctoral thesis titled “Evaluation of the Readings of Kufi and Basri Imams According to the Kufa and Basra Nahiv Schools”, which was carried out under the supervision of Prof. Dr. Hüseyin Yaşar.
Author Contribution Levels	CÇ: Research, literature review, framework determination, design, writing, revision. HY: Research, literature review, writing, revision.
Conflicts of Interest	The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support	The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

İslâmî ilimler için temel kaynak niteliğinde olan Kur'an-ı Kerîm her yönü ile ele alınması gereken ilahi bir kitaptır. Bunun için Kur'an'ın hem lafzî hem mana yönü İslâmî ilimlerin tümünün teşekkülünde başrol oynamıştır. Bu ilimlerin çoğu Kur'an'ın anlam yönünü ele alırken kıraat ilmi, Arap dili edebiyatı ve tecvîd gibi ilimler çoğunlukla Kur'an'ın lafzî yönü ile ilgilenmektedirler. Mananın lafza tabi olması sebebi ile de bu ilimler dolaylı olarak yine Kur'an'ı anlamaya yönelik çalışmalara da katkı sağlamışlardır. Özellikle kıraat ilmi, âyetlerin anlam zenginliklerini ortaya çıkarması ve manası kapalı olan kelimelerin anlaşılması gibi durumlarda sıkça başvurulan kaynaklar arasında yer almaktadır.¹ Kıraatlerin Kur'an'ın anlaşılmasına katkısı olduğu gibi bazı fikhî ihtilaflara neden olacak ihtilaflarını içermesi ve Arap dili ve edebiyatı için delil olması yönü ile de diğer ilimler ile sıkı bir ilişki içerisinde.

Arap dilinin teşekkülünde önemli bir yere sahip olan Basra ve Kûfe ekolü kendi dil kabulleri doğrultusunda kıraatlere yaklaşmışlar ve temeli sahih rivayete dayanan kıraatleri dil kaideleri üzerine bina etmişlerdir. Bu ekollerin temsilcileri eserlerinde ihtilaf ettikleri konularda kıraatlere sıkça yer vermişlerdir. Çünkü kıraat farklılıkları nahiv ilminin oluşum sürecinde en etkili faktörlerdendir. Bu dilbilimciler nahiv kurallarının tespiti sürecinde öncelikle Kur'an âyetleri ve hadisler, Arap şiiri, atasözleri ile istikrâ ve kıyas yöntemini kullanmışlardır. Kendi görüşleri doğrultusunda tespit etmiş oldukları görüşleri geçerli bir kaynak ile temellendirmek isteyen dilciler, ulaşmış oldukları kurallara uygun dil malzemelerini kaynak göstermişlerdir. Kur'an ve kıraatler de bu dil malzemeleri arasında sayılmış ve sağlam bir dayanak haline gelmiştir. Bu itibarla nahiv ilmi için Kur'an kıraatleri önemli bir delil kaynağı olmuştur.²

Bu çalışmada Basra ve Kûfe ekollerinin kıraatleri değerlendirme yöntemleri ve eserlerinde uygulamış oldukları metotlar irdelenmiştir. Bu metotların uygulanışı ve dilbilimcilerin yöntemleri örnekler ile açıklanmıştır. Alana katkısı bakımından daha önce yapılan çalışmalarda, yaygın olarak dilbilimcilerin kıraat eleştirilerine yer verilmiştir. Ancak bu çalışmalarda müelliflerin kıraatleri değerlendirme yöntemlerine müstakil olarak değinilmemiştir.³ Ali Temel'in "*Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraatlere Yaklaşım*" adlı doktora tezinde

¹ Abdurrahman Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), 97.

² Yonis İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 1-3.

³ Ali Temel, *Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraatlere Yaklaşım* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015); Süleyman Yıldız, "Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (15 Haziran 2023), 134-164; Ayşe Meydanoğlu, "Dilbilimcilerin Kıraat Farklılıklarına Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2017), 177-192. Dilbilimcilerin kıraat farklılıklarına eleştirel yaklaşımlarını konu edinen bu çalışmalarda müelliflerin farklı okuyuşları değerlendirme yöntem ve metotları ile alakalı müstakil bir başlık altında ele alınmamıştır. Dilbilimsel tefsirlerde kıraatlere

ise dilbilimci müfessirlerin kıraatleri değerlendirmedeki yöntemleri ele alınmıştır. Bu makalede ise Basra ve Kûfe ekolü özelinde dilbilimcilerin ve müfessirlerin metot ve yöntem ele alınmıştır. Literatüre baktığımız zaman nahiv-kıraat ilişkisi üzerine yazılmış olan eserler de bu çalışmaya katkı sunacaktır. Aynı zamanda çalışmanın kapsamı göz önünde bulundurularak hicrî ilk üç asra kadar olan dilcilerin kıraatler ile ilgili görüşleri ve değerlendirme yöntemleri ele alınacaktır. Arap dili ve kıraatlerin dilbilimsel analizi üzerine yapılacak olan sonraki çalışmalara da kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

Kıraat farklılıkları İslâmî ilimler içerisinde müellifler tarafından çeşitli yöntemler ile açıklanmış ve değerlendirilmiştir. Dilbilimcilerin yaygın olarak şu dört yöntem üzerinde durduğu tespit edilmiştir: 1. Kıraatlere Kur'an'dan farklı bir âyet ile delil getirilmesi. 2. Kıraatin yazılışının resmî mushaf hattından örnek getirerek gösterilmesi. 3. Rivayet edilen kıraatin Arap dili kâideleri ile açıklanması. 4. Kıraatin şiir ile istişhâd edilerek delillendirilmesi. Bu yöntemler çeşitli sahih kıraat örnekleri ile aşağıda açıklanmıştır.

1. Kur'an'da Geçen Başka Âyetlerin Kullanımını Delil Gösterme Yöntemi

İslâmî ilimlerin genelinde bir konunun açıklanması veya bir görüşü desteklemek amacı ile yaygın olarak ilk delil Kur'an âyetlerinden getirilir. Örneğin tefsir ilminde Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri başlığı altında bir âyet başka bir âyet ile açıklanma yoluna gidilmiştir. Arap dilinde de hakeza bir kelimenin irabını veya dildeki konumunu belirlerken dilciler Kur'an'dan örnekler vermişlerdir. Gerek tefsirciler gerekse Basra ve Kûfe ekolü temsilcileri gibi dilbilimciler eserlerinde bir kıraati değerlendirirken bu kıraatin okunuşu ile ilgili başka bir âyetteki okunuş ile veya başka âyette yer alan kelimenin dil kaidesi konumu ile ilgili örnekler getirerek o kıraati açıklama yoluna gitmişleridir. Örneğin Bakara sûresi 2/185 âyetinde⁴ geçen *وَلِتُكْمِلُوا* kelimesindeki mim harfini şeddeli olarak *وَلِتُكْمِلُوا* şeklinde Ebû Bekr (ö. 193/809) ve Ya'kûb el-Hadramî (ö. 205/821) okumuşlardır.⁵ Bu kıraatin Ebû Amr (ö. 154/771)'dan nakledildiği söylenmiş olsa da sahih kıraatleri rivayet eden kitaplarda yer almamıştır. Kûfe ekolünün önemli temsilcilerinden olan imam Kisâî (ö. 189/805) şeddeli kıraatin yerine şeddesiz okuyuşun daha uygun olduğunu söylemiştir. Tıpkı Mâide sûresindeki *الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ* "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim"⁶ âyetinde olduğu gibi

yaklaşım adlı doktora tezinde ise sadece Basra ve Kûfe ekollerine mensup müfessirlerin kıraat değerlendirmelerine ve yöntemlerine yer verilmiştir. Bu çalışmada Basra ve Kûfe ekollerine mensup hem dilbilimci hem de müfessirlerin kıraat değerlendirmeleri yer alması sebebiyle özgünlük kazanmaktadır.

⁴ *وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ* "Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıları tamamlamanız ve hidâyete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir."

⁵ Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs ibn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kirâât*, thk. Şevkî Dayf (Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1980), 176-177; Mekkî b. Hammûş b. Muhammed b. Muhtar Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kirâ'âti's-seb'* ve *'ilelihâ ve hucecihâ*, thk. Muhyeddin Ramazan (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 1/284; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali İbn Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâğ (Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 2011), 2/226.

⁶ Maide 5/3

kelimenin şeddesiz geldiğini delil göstermiştir. Nehhâs (ö. 338/950) ise bu iki kelimenin aynı lehçeden olduğunu savunmuştur.⁷ İmam Kisâî kendi tercih etmiş olduğu kıraati bir başka âyet-i kerîmeden örnek göstererek savunmuştur. Bu yöntem ile aslında iki şeyi kanıtlamak istemiştir. Birincisi, bu delil ile kendi kıraatinin (kelimenin şeddesiz okunuşu) daha güzel olduğunu belirtmiştir. İkincisi de kendi kıraati için getirmiş olduğu delilin âyet olması sebebi ile karşı bir muhtelif görüşe imkân bırakmak istememiş olması denilebilir. Ancak imam Kisâî'nin bu kıraati değerlendirirken nakletmiş olduğu âyette geçen **أَكْمَلْتُ** kelimesi farklı okunan kıraat ile aynı kalıpta gelmemiştir. Burada emsal getirmiş olduğu kelime aynı kökten olsa bile farklı kalıplarda şeddeli gelmesi de mümkündür. Nitekim şedde ile okunan kıraatte sahih bir sened ile Kisâî'nin kendisi gibi meşhur kıraat imamları tarafından rivayet edilmiştir.

Kur'an'da hareke farklılığından doğan kıraat farklılıkları arasında edatlar da yer almaktadır. Bununla ilgili olarak Basra ve Kûfe ekolleri diğer âyetlerde geçen aynı edatlar ile açıklama yoluna gitmişlerdir. Örneğin Yâsîn sûresi 36/32 âyetinde⁸ geçen **وَأَنْ كَلَّمَا** kelimesindeki **لَمَّا** edatını İbn Âmir (ö. 118/736), Âsım (ö. 127/745), Hamza b. Habîb (ö. 156/773) ve Ebû Ca'fer'in râvisi Süleyman b. Cemmâz (ö. 170/786) dışındaki imam ve râviler tahfif⁹ ile okumaktadırlar.¹⁰ Basralılar, âyetin başındaki **لُ** edatının şeddesiz (in-i muhaffef) olup, ondan sonraki kelimenin mübtedâ olarak merfu olduğunu, sonraki ifadelerin ise haber olması gerektiğini söylemişlerdir. Daha sonra şeddeli olan lafzın şeddesiz olmasından dolayı amel edemeyeceğini belirtmişlerdir. Haberin başında bulunan **لَمَّا** edatının başındaki “lam” harfinin ise buradaki nûn harfini olumsuzluk nûnundan ayıran “lam'ul-fârîka” olduğunu savunmuşlardır. Görüşlerini ispat edip kuvvetlendirmek için Şu'arâ sûresinden **لَمَّا** edatının şeddeli okunduğu takdirde **أَلَا** anlamında olacağını, **لُ** edatının ise olumsuzluk anlamı veren **مَا** mâ-ı Nâfi'ye anlamında kullanıldığını aktarmışlardır.¹² Bu görüşlerine de

⁷ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, ed. 'Abdulmun'im Halîl İbrâhîm (Beyrut: Menşûrât Muhammed 'Alî Beydûn; Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421), 1/97; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Aḥmed el-Ḥazrecî el-Ḳurṭubî, *el-Câmi' li-Âḥkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Aḥmed el-Berdûnî-İbrahim İṭfeyyîş (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Miṣriyye, 1384/1964), 2/305; Ebû İshâk Aḥmed b. Muhammed b. İbrâhîm eṣ-Şa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Heyet (Cidde: y.y., 1436/2015), 4/507; Abdüllatif Hatîb, *Mu'cemu'l-kirââtî'l-Kur'âniyye* (Dimaşk: Dâru Sadeddîn, 2000), 1/257.

⁸ **وَأَنْ كَلَّمَا جَمِيعٌ لَتَيْنَا مُخْتَرُونَ** “Onların hepsi de mutlaka toplanıp (hesap için) huzurumuza çıkarılacaklardır.”

⁹ Kelimenin şeddesiz şekilde cezm ile okumasına denir.

¹⁰ Ebû Amr Osman b. Said Dâni, *Kitabu't-Teysir fi'l-kirâati's-seb'a*, thk. Otto Pertz (Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1984), 126; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/291; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 2/215.

¹¹ Şuarâ 26/186

¹² Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, 3/266; Şihâbuddîn Abdurrahman b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî Ebû Şâme, *İbrâzu'l-Meânî Hirzu'l-Emânî fi'l-Kirâati's-Seb'*, thk. İbrâhîm Atûh Avad (Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1982), 592; Hatîb, *Mu'cemu'l-kirâât*, 4/144-152; Ebû 'Abdillâh Faḥrûddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1420), 26/271-274.

Mü'minûn sûresinde geçen *أَنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ* âyetini¹³ delil göstermişlerdir.¹⁴ Bu her iki ekolün de söz konusu ayeti değerlendirirken nakletmiş oldukları âyetlere bakıldığında kendi görüşlerini destekleyen âyetleri emsal getirdikleri anlaşılmaktadır.

Ekollerin kullanmış oldukları bu yöntemde onlar harekesinde farklı okunuş olan edatı başka âyetlerde geçtiği Sûreti ile delil göstermişlerdir. Aynı zamanda bu edatın diğer âyetlerde hangi dil kaidesi içerisinde yer aldığı ile örneklendirmişlerdir. Yine örnek gösterilen âyet-i kerimede edatın âyete hangi anlamı kattığı üzerinden mana yönü ile değerlendirilmiş ve farklı okunan kıraate kıyas edilmiştir. Bu yöntemler ile ekoller bir nevi kıraatlerin sahih olma şartları arasında yer alan “Arap dili gramerine bir vecih ile de olsa uygun olma” şartını yerine getirmiş olmaktadır. Yani nakledilen kıraat rivayetinin Kur’an’daki diğer âyetlerin gramer kurallarındaki yeri ile birebir örtüşmektedir. Bu da bize nakledilen kıraatin sahih olma şartlarından birini içerdiğini apaçık göstermektedir.

Kelimedeki harflerin değişikliği ile ilgili olan bir kıraat farklılığında ise yaygın olarak bilinen bir Arap dili kaidesi başka âyetlerden örnek gösterilmiştir. Şûrâ sûresinde yer alan müennes bir kelimenin müzekker olarak okunduğu bir kıraat farklılığını Kûfeliler Arapçada geçen cümlede müennesin müzekker gibi muamele görmesi yani müennesin müzekker sayılması (tezkîrû'l-muennes) kaidesi ile açıklamışlardır. Nitekim Şûrâ sûresi 42/5 âyetinde¹⁵ geçen *تَكَادُ* kelimesini Nâfi' (ö. 169/785) ve Kisâi yâ harfi ile *يَكَادُ* şeklinde okumuşlardır.¹⁶ Kûfeliler, kelimenin sonrasında gelen *السَّمَوَاتِ* kelimesinin cemi'i killet olduğunu söylemişlerdir. Arapların müennes fiil, killet olduğu zaman âyette geçtiği (*فَإِذَا*) gibi demeden *قالَت* demediği gibi (*وقال نسوة*)¹⁸ kelimelerinde de demeden müzekker şekilde okuduklarını belirtmişlerdir. Sa'leb (ö. 291/904) ise bu okuyuş ile ilgili olarak her zaman çoktan önce cem'i killet'in, müennesten önce müzekker'in öncelikli olduğunu söylemiştir. Ardından bu saydığı terkiplerin ilk olma konusunda her zaman öncelikli olduğunu aktarmıştır.¹⁹ Bu örnekte *تَكَادُ* kelimesinin müzekker şekilde okunuşu “tezkîrû'l-muennes” kaidesi olan diğer âyetler örnek verilerek açıklanmıştır. Buna mukabil

¹³ Mü'minûn 23/25

¹⁴ Ebû Şâme, *İbrâzu'l-Meânî*, 590; Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, ed. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: y.y., 1420), 6/216-220; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İrâbuhu*, thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 4/286.

¹⁵ “Neredeyse yukarılarından gökler çatlayacak!”

¹⁶ İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 412-413; Dâni, *Kitabu't-Teysir*, 150; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 3/76; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/319.

¹⁷ Tevbe 9/5

¹⁸ Yusuf 12/30

¹⁹ Ebû Zur'a 'Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât* (b.y.: y.y., ts.), 640; Ebû Muhammed İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422), 4/33; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nîsbâbü'rî el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît* (b.y.: y.y., 1430), 14/334.

Kûfe ekolü temsilcilerinden Sa'leb bu kıraat ve âyetler çerçevesinde gramer kaidesini delillendirmiştir.

Bir başka örnek ise Duhân sûresinde geçen bir kıraat farklılığında görülmektedir. Sürenin 44/47 âyetinde²⁰ geçen فَاغْتَلَوْهُ kelimesini Nâfi', İbn Kesîr (ö. 120/738), İbn Âmir (ö. 118/736), Ya'kûb el-Hadramî tâ harfini fetha ile okumaktadırlar.²¹ Leys b. el-Muzaffer Râfi' (ö. 187/803) bu kelime ile ilgili olarak insanın yakasından tutup, çekerek hapse veya istemediği bir yere götürme anlamında olduğunu söylemiştir. Arapların بِزِمَامِ النَّاقَةِ وَأَخَذَ فُلَانٌ بِزِمَامِ النَّاقَةِ “Falancanın hayvanın yularının kökünden tutup, hayvanı zorla götürdü” şeklinde kullandıklarını ifade etmiştir. İbn Sikkît (ö. 244/858) bu kelimenin fetha ile okunuşunu Arapların “birisini hapsedmek için zorla çektiğinde” وَعَتَّلْتُهُ إِلَى السِّجْنِ وَأَعْتَلْتُهُ şeklinde kullandıklarını söylemiştir. Basra Kûfe ekollerinin yanı sıra dilcilerin tamamı bu görüş üzerinde ittifak etmişler ve bu kelimenin tıpkı (يَعْكُفُونَ وَيَعْكُفُونَ)²² (يَعْرُشُونَ وَيَعْرُشُونَ)²³ âyetlerinde geçen fiillerde olduğu gibi esre ve fetha ile okunduğunu aktarmışlardır.²⁴ Â'râf sûresinden örnek gösterilen iki kelime farklı kıraat imamları tarafından esre ve fetha ile okunmaktadır. Aslında burada gösterilen örnek ile harekesi farklı okunan bir kıraatin okunuşu başka bir kıraat farklılığı ile açıklanmıştır. Ekoller burada kelimelerin kökeninden kaynaklı okunan kıraati benzer şekilde olan kelimeler üzerinden örnekleme yoluna gitmişlerdir. Ancak burada hareketin neden fetha ya da neden esre ile okunduğuna ayrıca değinmemişlerdir.

2. Resm-i Mushaf Hattının Yazımı ile Delil Gösterme

Hz. Osman'ın döneminde yazılıp çoğaltılan mushafların yazımını ifade eden “resm-i mushaf” kavramı kıraat ilminde büyük öneme sahiptir. Bu kavram için farklı tabirler de kullanılmıştır.²⁵ Bu dönemde istinsah edilen mushaflar Mekke, Medîne, Basra, Şâm, Kûfe, Yemen, Bahreyn, Mısır ve el-Cezîre gibi belirli İslâm beldelerine gönderilmiştir. Bu nüshalar genel olarak “mesâhif-i Osmâniyye” tabiri ile tanımlanmıştır. Bu beldelerdeki nüshaların kendi içeriğine özgü niteliklere sahip olması sebebiyle kıraatlerin sıhhati için bu mushafların herhangi birinin hattına uygun olması yeterli kabul edilmiştir. İbnü'l-Cezerî, bu konu ile ilgili olarak mushafların bazısında bulunan fakat diğerlerinden birinde yer

²⁰ خُدْرُهُ فَاغْتَلَوْهُ إِلَى سَوَاءِ الْجَحِيمِ (Allah, görevli meleklerle şöyle der:) “Tutun onu, cehennemın ortasına sürükleyin.”

²¹ İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 593; Dâni, *Kitâbu't-Teysir*, 198; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/371; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 2/264.

²² Araf 7/137, Nahl 16/68

²³ Araf 7/138

²⁴ Ebû 'Abdullâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kırâ'âti's-Seb'a*, thk. 'Abdu'l-Âl Sâlim Mekrem (Beyrut: y.y., 1401), 324; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Me'âni'l-Kırâ'ât* (Suudi Arabistan: Câmi'atu'l-Melik Su'ûd, 1412/1991), 2/372; Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, 27/664; Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, 4/89.

²⁵ el-Kitap, el-mushaf, “el-mesâhif gibi kelimeler kullanılmakla beraber Enes b. Malik, Abdullâh b. Mes'ûd ve Übey b. Ka'b gibi sahabelerin elindeki koleksiyonlar içinde kullanılmıştır.

almayan okuyuşların varlığına işaret etmiş ve kıraatlerin bu mushaflardan herhangi birinin hattına uygun olması gerektiğini, aksi halde herhangi bir mushafa uygun olmayan kıraatin şâz olacağını söylemiştir.²⁶

Nahiv ekolleri de bu bağlamda bir kıraati ele alırken onunla ilgili gerekli açıklamaları yaptıktan sonra görüşlerini kuvvetlendirmek için bu okunuşun hangi mushafta yer aldığı ile bilgiler vermektedirler. Çünkü ekol temsilcileri bir kıraatin sahih sayılması için gerekli olan Hz. Osman mushaflarından birinin resm-i hattına uygun olması²⁷ şartına riâyet etmişlerdir. Bu bakımdan nakledilen farklı okunuşlar bu şart göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye tabi tutulmuşlardır. Ayrıca dilbilimciler nakledilen bir kıraati eleştirmek için de mushafa uygun olmadığı gerekçesini dile getirmişlerdir. Bu bilgilerin yanı sıra bazı dilbilimciler şâz olan kıraatlerin de mushaf hattında yer alması ile ilgili görüş belirttikleri de olmuştur. Ancak bir kıraatin sahih sayılması için sadece mushaf hattında yer alması yeterli olmayıp sağlam bir sened ile de nakledilmesi gerekmektedir. Şimdi konu ile ilgili olarak aşağıdaki örnekleri şu şekilde ele alabiliriz;

Basra ekolü temsilcilerinden Ahfeş (ö. 215/830)'in kelimenin sonundaki hareketin farklı okunuşu ile ilgili olan bir kıraati Şam mushafında yer alan hat ile delillendirilmiştir. Bu kıraat, Nisâ sûresi 4/66 âyetinde²⁸ geçen **الْأَقْلِيلُ** kelimesidir. İstisna edatından sonra gelen **قَلِيلٌ** kelimesinin sonunu İbn Âmir nasb ile **قَلِيلًا** okurken diğer imamlar ise ref ile okumaktadır.²⁹ İbn Âmir istisnayı göz önünde bulundurarak kelimeyi nasb ile okumayı tercih etmiştir. Kelimenin merfu okunmasının delili ise **فَعْلُوهُ** kelimesindeki vâv harfinden bedel olması sebebiyle olduğu nakledilmiştir.³⁰ Tercih edilen görüşlerin çoğunluğu bu yöndedir. Kûfeliler ise burada **الْأَ** edatının atıf olarak alınmasından dolayı merfu okunduğunu dile getirmektedirler.³¹ Ahfeş neml sûresinde istisnadan dolayı nasb edilen bir kelimeyi açıklarken **الْأَقْلِيلُ** kelimesini örnek vererek bu kıraatin İbn Mes'ûd mushafından bu şekilde geldiğini söylemiştir.³² Ebû Sa'îd es-Sîrâfi Sîbeveyhi'nin *el-Kitabı* şerhinde bu

²⁶ İbn Cezerî, *en-Neşr*, 1/16-17; Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı Mushaf Tarihi ve İmlası* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 145-146.

²⁷ Ebu Muhammed b. Hammus b. Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâât*, nşr. Abdulfettah İsmail Şelebi (Mısır: y.y., 1399/1979), 150; Şihâbuddîn Abdurrahman b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî Ebû Şâme, *Mürşidü'l-Vecîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâr-u Sadr, 1975), 171-172.

²⁸ “Eğer biz onlara, “Hayatlarımızı feda edin veya yurtlarımızdan çıkın” diye yazmış olsaydık, içlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı.”

²⁹ İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 235; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/392; Dâni, *Kitabu't-Teysir*, 96; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/250; Hatîb, *Mu'cemu'l-kirâât*, 2/100.

³⁰ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/223.

³¹ Dimyatî Ahmed b. Muhammed Benna, *İthâfî fudalâi'l-beşer fi'l-kirâati'l-erbe'ate aşer*, thk. Enes Mehre (Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmîyye, 1998), 1/243; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî vd. (Mısır: y.y., ts.), 1/131; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/223; Ebû Zur'a Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâât* (b.y.: y.y., ts.), 206.

³² Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî el-Evsat Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Mahmud Kırâa (Kahire: Mektebetü Hancı, 1990), 2/467; Ebû Ali Hasan b. Abdulgaffâr Fârîsî, *el-Hüccetü li'l-Kurrâi's-*

kıraatin Şam mushafında yer aldığı ve şamlıların böyle okuduğu zikredilmiştir.³³ Aynı zaman bu kıraatin nasb okunması caiz görmeyen dilcilere karşı birçok eserde bu kıraatin ise Enes b. Malik'in mushafında bu şekilde yazılmasından kaynaklı olduğu da belirtilmektedir.³⁴

Ahfeş bazen de nakledilen farklı bir okuyuşu eleştirmek veya tenkid etmek için o kıraatin mushafta yer almadığı ile ilgili görüşünü dile getirmiştir. Örneğin, Tâ-hâ sûresi 20/63 âyetinde³⁵ geçen *لَنْ هَذَا* kelimesini İbn Kesîr sondaki nûn harfini şedde ile *لَنْ هَذَا* okurken, Ebû Amr, ilk nûn'u şeddeli, yâ harfini de cezm ile *لَنْ هَذَا* şeklinde, Hafs'ın dışında kalan imamlar ise *لَنْ هَذَا* olarak okumuşlardır.³⁶ Ebû Amr ile İsâ b. Ömer (ö. 149/766) kelimenin okunuşu hakkında kendi naklettikleri kıraati savunarak “*Bu, Saîd b. Cübeyir'in ve Hasan el-Basrî'nin kıraatidir*” diye açıklamışlardır. Kendi görüşlerini Hz. Âişe'den naklettikleri hadis ile desteklemişlerdir.³⁷ Ahfeş bu kelimedeki *لَنْ* edatını şeddesiz olarak okumuş, bu kıraatin *لَنْ* inne edatını amel ettirmek istemeyenlerin lehçesi olduğunu belirtmiştir. Onların *لَنْ* edati ile ve *مَا* manasında olan *لَنْ* edatının arasını ayırmak için haberin başına lam harfini getirdiklerini söylemiştir. Aynı zamanda bu kıraatin resm-i mushafa muhalif olduğunu belirtmiştir.³⁸ Kûfe ekolü temsilcilerinden Ferrâ (ö. 207/822) bu kıraat ile ilgili olarak çeşitli şiirleri örnek olarak verdikten sonra şu açıklamalara yer vermiştir ve bu kıraatin az yerde geçmiş olsa bile kıyasi olduğunu belirtmiştir. Sebebini de tesniye harfinden önce gelen harfin harekesinin fetha olmasından dolayı sonra elifin bulunması gerektiğini aktarmıştır.³⁹

Seb'a, thk. Bedrüddin Kahveci, Beşir Cuycâtî (Beyrut: Dâru Me'mun-Turâsi, 1993), 3/168.

³³ Ebû Sa'îd el-Hasan b. 'Abdullâh b. el-Merzubân Ebû Sa'îd es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, thk. Ahmed Hasan Mehdelî - 'Alî Seyyid 'Alî (Beyrut: y.y., 2008), 3/15; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Kırâât ve eseruhâ fi ulûmi'l-Arabîyye* (Kahire: Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Eseriyye, 1984), 2/188.

³⁴ İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 235; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 10/130; Kırtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, 5/270.

³⁵ *قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسَاجِرَانِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرَجَاكَ مِنْ أَرْضِكَ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقِكَ الْمُنْتَلَى* “Şöyle dediler: “Şüphesiz bu ikisi, sihirleri ile sizi yurdundan çıkarmak ve en üstün olan dininizi ortadan kaldırmak isteyen birer sihirbazdırlar.”

³⁶ İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 419; Dâni, *Kitabu't-Teysir*, 151; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/321.

³⁷ “*Hişam b. Urve'nin babasından, babasının da Hz. Aişe'den rivâyet ettiği şu hadisi delil getirmişlerdir: Hz. Aişe'ye, bu âyet ve لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ (Mâide 5/69) İNِّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّالِفُونَ وَالصَّمَارَى* (Nisâ 4/163) âyetleri sorulduğunda o Urve'ye: “*Ey kardeşim oğlu, bunların (böyle yazılmış olması) kâtib hatasıdır*” demiştir. Yine Hz. Osman (r.a)'n, *Mushafa* bakarak: “*Ben bunda (kraat-yaz) hatalar görüyorum. Arap, dili (selikas) ile onlar düzgün okur*” dediği rivâyet edilmiştir.” bkz. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/183.

³⁸ Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/121; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005), 7/289-290; Ezherî, *Me'âni'l-Kırâ'ât*, 2/149.

³⁹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/183; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 22/66; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 11/216.

Yine Ferrâ aynı şekilde bu kıraatleri değerlendirirken mushafın hattına uygun olmadığı ile ilgili örnekler vererek görüşünü desteklemiştir. Örneğin Mâide sûresi 5/53 âyetinin⁴⁰ başındaki وَيَقُولُ kelimesini Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer (ö. 130/747) vâv'sız olarak geri kalan imamlar ise vav ile okurken, Basralı kıraat imamları kelimeyi nasb ile okumaktadırlar.⁴¹ Kûfeliler kelimenin sonunun vâv'sız ve merfu olarak okunmasını, (bir kimsenin) "Bu durumda müminler ne dediler" diye soran bir ifadenin cevabı niteliğinde müste'nefe olarak açıklamışlardır. Basralılar ise kelimeyi, önceki âyette geçen عسى ان ياتي kelimesi üzerine matuf sayarak "İman edenlerin şöyle şöyle demeleri beklenir" manasında nasb okumaktadırlar. Yahut bir önceki âyetteki فيصبحوا kelimesi üzerine atfederek Kûfe mezhebinin "teracci üzerine atıf ile mansubiyet kazandığı" görüşünü baz alarak nasb okunacağını savunmuşlardır.⁴² Ferrâ kelimenin vâv'sız okunması ile Kûfelilerin yukarıdaki dil kaidesini aktardıktan sonra bu kıraatin Medîne mushafında da vâv'sız yazıldığını söyleyerek görüşünü kuvvetlendirmek istemiştir.⁴³ Ayrıca bu kıraatin Hicaz ve Şam mushaflarında vav'sız hattının olduğunu, Irak mushafında ise vav ile yazıldığı da farklı kaynaklarda ifade edilmiştir.⁴⁴

Ferrâ Hadîd sûresinin 57/24 âyetinde⁴⁵ geçen فَانَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ "Ta kendisidir" ifadesinde olan هُوَ kelimesinin hazf ile okunmasını kıraati okuyan Medineli imamların mushafında yer aldığını nakletmiştir. İmam Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Ca'fer âyeti فَانَ اللَّهُ الْغَنِيُّ şeklinde zÂmiri hazfedip okumazken geri kalan imamlar ise isbât ile okumuşlardır.⁴⁶ Basralılar âyetteki هُوَ lafzını haber ile sıfatı ayırdığı için "fasıla" olarak adlandırırken, Kûfeliler ise bu lafzı فَانَ (muhakkak) kelimesinin haberi olduğunu söylemiş ve bu lafzı "imâd"⁴⁷ diye isimlendirmişlerdir.⁴⁸ Ferrâ burada geçen zamirin في مصاحف أهل المدينة "fi mushafı ehli Medîne" diyerek resmi mushafta bu şekilde yazıldığını ifade etmiştir.⁴⁹

Bu örnekler neticesinde Basra ve Kûfe ekolleri resm-i mushafa uygunluğu dikkate alarak kıraatleri eleştirdikleri veya tercih ettikleri okuyuşlara delil olarak göstermişlerdir. Bu bağlamda ekol temsilcilerinin eserlerinde resmi mushafa çokça itibar edildiğine ve resm-i

⁴⁰ وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهْلَاءَ الَّذِينَ اتَّسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ

⁴¹ İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 245; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/44; Dâni, *Kitabu't-Teysir*, 99; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/254; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 2/292.

⁴² Benna, *İthâf*, 1/254; Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, 1/272; Ezherî, *Me'âni'l-Kırâ'ât*, 1/333.

⁴³ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/313.

⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Cayb*, 12/376; Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/218; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, 4/290.

⁴⁵ فَانَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ "Kim yüz çevirirse bilsin ki şüphesiz Allah ganidir, zengindir, övülmeye lâyıktır."

⁴⁶ Dâni, *Kitabu't-Teysir*, 208; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/226.

⁴⁷ Ertuğrul Özkul, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Farklılıkları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 81.

⁴⁸ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Hadî Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kırââti'l-aşr ve'l-keşf 'an'ileli'l-kırââti ve tevcîhiha* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1997), 3/327; Benna, *İthâf*, 1/534; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 9/247.

⁴⁹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/133; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, 1/398; Ezherî, *Me'âni'l-Kırâ'ât*, 3/57.

hattın yazısına muvafık olması hususunda, kıraatlerin tercih ölçütü olarak ele alındığını görmekteyiz.

3. Kıraatleri Dilbilimsel Kaidelerle Açıklama Yöntemi

Arap dili grameri kıraatlerin sıhhat şartlarından bir tanesidir.⁵⁰ Nitekim bu farklı okuyuşların temeli, Arapça inzal olan Kur'an'ın lafzı ile ilgili olması bakımından doğal olarak filolojik bir olguya dayanmaktadır. Buna bağlı olarak kıraatlerin odaklandığı temel husus dilbilim konuları ile doğrudan ilişkilidir. İbnü'l-Cezerî de *Neşr*'inde bir kıraatin sahih kabul edilmesi için "bir vecihle de olsa Arapça'ya uygun olmak" şartının gerekli olduğunu belirtmiştir.⁵¹ Bu şart geleneksel kıraat anlayışında fazlaca ciddiye alınan bir konu olmuş ve müellifler neredeyse her kıraatin dil kaidesindeki yerini açıklama yoluna gitmişlerdir. Hatta yeri geldiğinde kıraatleri eleştiren dilcilere karşı savunmacı bir üslup ile onları tenkit etmişlerdir. Basra ve Kûfe ekollerinin eserleri incelendiğinde kıraatle ilgili konuların dilsel argümanlar eşliğinde değerlendirildiği ve gramerin uygunluğuna önem atfedildiği görülmüştür. Bu değerlendirmeler sarf ve nahiv başlıkları altında açıklanacaktır.

3.1. Sarf Kaideleri Açıklanan Kıraatler

Basra ve Kûfe ekollerinin değerlendirmelerinde sarf ilmine ait dil kaidelerinden faydalandığı görülmektedir. Örneğin En'âm sûresi 6/96 âyetinde geçen *وَجَعَلَ اللَّيْلَ* kelimesini Kûfi kıraat imamları fiil sigası ile geri kalan imamlar ise *وَجَاعَلَ* ism-i fâil sigası ile *اللَّيْلَ* kelimesinin sonunu da kesre ile okumaktadırlar.⁵² Basralılar âyetin başında geçen *فَالَيْ* kelimesi ile uyumlu olarak okumayı tercih edip buradaki ism-i fâil'in mazi anlamında olduğunu söylemektedirler. Bu sebeple fail okumasının sebebini *فَالَيْ* kelimesi mazi anlamında fâil olarak gelmiş ise sonraki fiil onun üzerine atfolunmuş olup aralarında bir uyum olması gerektiğinden (ma'tufun ma'tufun aleyhe benzemesi gerekir) fâil olmasını bildirmek istemişlerdir.⁵³ Kûfeliler ise âyetin devamında geçen "şems" ve "kamer" kelimelerinin mansub olduğunu ve bunları nasb eden bir amil (fiil) olması gerektiğini bunun da "güneşi ve ayı, bir hesap üzere yaratan" takdiri olmak üzere *وَجَعَلَ* ile yapıldığını iddia etmişlerdir.⁵⁴ Burada iki ekolde kıraatin fiil ve fail vezninde gelmesi ile ilgili olarak gramerdeki yerini söylemişlerdir.

⁵⁰ İbn Cezerî, *en-Neşr*, 1/11-13; Muhammed Abdülazim Zerkâni, *Menahilul'İrfan fi Ulfuni'l-Kur'an*, thk. Fevz Ahmed Zümerli (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arab, 1995), 349-350.

⁵¹ İbn Cezerî, *en-Neşr*, 1/9-13.

⁵² İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 263; Dâni, *Kitabu't-Teysir*, 105; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/261; Hatîb, *Mu'cemu'l-kirâat*, 2/494-495.

⁵³ Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. 'Abdu'l-Ğanî ed-Dimyâtî 'Şihâbu'd-Dîn eş-Şehîr bi'l-Bennâi el-Bennâ', *İthâfu Fuđalâi'l-Beşer fi'l-Kırâ'ati'l-Erbe'ate* 'Aşer, thk. Enes Mihre (Beyrut: y.y., 1427/2006), 1/270; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 2/23; Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, 4/182.

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 13/78-79; Ferrâ', *Me'ânî'l-Kur'ân*, 1/346; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 2/23; Ezherî, *Me'ânî'l-Kırâ'ât*, 1/372.

Yine Basra ekolünün önemli temsilcilerinden Ahfeş'in, kıraat bir kıraat farklılığı ile ilgili olarak sarf ilmine ait dil kaidelerinden yaralanmakta olduğu görülmektedir. Buna göre Bakara 2/283'te geçen *فَرِهَانَ مَقْبُوضَةً* ifadesini Ebû Amr ve İbn Kesîr *فَرِهَانٌ* şeklinde okumuştur.⁵⁵ Ahfeş, bu okuyuş ile ilgili olarak *فَعْلٌ* "fa'lün" kalıbındaki bir kelimenin *فُعْلٌ* "fü'ulün" şeklinde çoğul olarak okunmayacağını çoğul olarak ancak nadir rastlanan şâz kullanımlarda görülebileceğini söylemiştir. Ardından bu görüşü ile nakledilen bu kıraatî (kabih) bir kullanım olarak nitelendirmiştir.⁵⁶ Bu örnek ile Basra ekolünden Ahfeş'in, meşhur kıraat imamları olan Ebû Amr ve İbn Kesîr'den nakledilen bir sahih kıraatî dilsel bir husustan dolayı eleştirmesi de ekollerin kıraatlere yaklaşımları açısından önemlidir.

İnsân sûresi 76/4 âyetindeki⁵⁷ *سَلَسِلًا* kelimesini vaslen tenvinli vakfen med olarak, Nâfi', Hişam, Ebû Bekr, Kisâî ve Ebû Ca'fer okurken, vakfen-vaslen *سَلَسِيل* şeklinde Ebû Amr ve Ya'kûb el-Hadramî'nin ikinci râvisi Râvh (ö. 234/848) okumaktadır. Sadece vakıfta *سَلَسِيل* şeklinde İbn Kesîr'in râvisi Kunbül (ö. 291/904), Hamza, Ya'kûb el-Hadramî'nin birinci râvisi Ruveys (ö. 238/852) ve Halef (ö. 229/844) okumaktadır.⁵⁸ Kûfeliler bu kelime için "Biz bazı Araplardan gayr-i munsarif olmayan kelimeleri munsarif kılanlar gördük ancak *efal* vezninde gelen taftîl filleri hariç" kaidesi üzerine gayr-i munsarif kelimeleri tenvin ile munsarif kabul etmişlerdir. Basralılar ise, "Biz bazı Araplardan (benû esed kabilesi) gayr-i munsarif olmayan kelimeleri munsarif kılanlar gördük, çünkü isimler de asıl olan munsarifliktir." kaidesi üzerine tümünü munsarif kabul etmişleridir.⁵⁹ İki ekol de sarf ilminde baz aldıkları kelimelerin munsarifliği ile ilgili sarf kaidesi ile amel etmişler ve görüşlerini dile getirmişleridir.

Kûfe ekolünün önemli temsilcilerinden ve meşhur kıraat imamlarından olan Kisâî, kendi rivayeti olan bir kıraat ile ilgili görüşlerini sarf ilmi verileri ile belirtmiştir. Bu kıraat, Nisâ sûresi 4/11 âyetinde⁶⁰ geçen *فَلَامِهِ التُّلْتُ* ifadesidir. Burada *فَلَامِهِ* kelimesindeki lam harfinden sonraki elifi imam Hamza ve Kisâî esre ile okumuşlardır.⁶¹ İmam Kisâî esreli okunan bu kıraatin Hevâzin ve Huzeylilerin çoğunun okuyuşu olduğunu söylemektedir. Ona göre; lam harfi esreli olup başka bir harfe bitişik olduğu zaman bitişigi harfi ötre ile okumak istemediklerinden dolayı bu kabileler o harfin ötesini esre ile değiştirmişlerdir. Çünkü Arap dilinde (*فِعْلٌ*) kalıbında bir isim yoktur. Aynı zamanda Kisâî, bu kelime hemzeyi ötre ile okuyanları kelimenin aslına uygun olarak okumadıklarını da

⁵⁵ İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 195; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/227; Dâni, *Kitabu't-Teysir*, 85; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/322.

⁵⁶ Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/206.

⁵⁷ "Şüphesiz biz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık."

⁵⁸ İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 663; Dâni, *Kitabu't-Teysir*, 217; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/394.

⁵⁹ Muhaysin, *el-Hadî Şerhu Tayyibe*, 3/319; Ferrâ³, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/214; Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, 5/20.

⁶⁰ "Eğer çocuğu yok da (yalnız) ana babası ona varis oluyorsa, anasına üçte bir düşer."

⁶¹ İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 228; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/248; Dâni, *Kitabu't-Teysir*, 94; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 192.

vurgulamaktadır.⁶² Kisâî, bu kıraatin kendi naklettiğinin dışındaki okunuşu ile ilgili olan eleştirel görüşünü kelimenin sarf kalıbında yer alamaması ile delil göstermiştir.

3.2. Nahiv Kaideleri Açıklanan Kıraatler

Kıraat değerlendirmelerinde ekoller Nahiv ilminden sıkça yararlanmışlardır. Örneğin Mâide sûresi 5/71 âyetindeki⁶³ **أَلَّا تَكُونَ** kelimesinin sonunu Ebû Amr, Kisâî, Ebû Bekr, Hamza, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef ref ile geri kalan imamlar ise nasb ile okumaktadır.⁶⁴ Basralılar nasb ile okunmasının nedenini âyetteki **لَ** edatının sakile (şeddeli) halden muhaffef (şeddesiz) duruma gelmesinden dolayı olduğunu savunmuşlardır. Kûfeliler ise kelimenin merfu okunmasına göre âyetin manasının **أَنَّهُ لَا تَكُونَ** şeklinde olduğunu, buradaki **nûn** harfinin birinin kaldırıldığını ve hazfedilen zamirin yerine de **لَ** harfi getirildiğini söylemişlerdir. Devamında da hazfedilen edatların yerine “س”, “سوف” ve “قد” getirilmediği müddetçe merfu okumanın güzel kabul edilemeyeceğini aktarmışlardır. Bu edatların gelmesine örnek olarak **عَلَّمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضًى** âyetini delil göstermişlerdir.⁶⁵

Yine Mâide sûresinde 5/119 âyette⁶⁶ geçen **يَوْمٌ** kelimesini İmam Nâfi' nasb ile okumuştur.⁶⁷ Basralılar ve Kûfe ekolüne mensûb Kisâî ve Ferrâ'nın “*isim olmayan kelimeye izafe edilen yevm kelimesi (يَوْمٌ) de olduğu gibi fetha üzerine mebnidir*” sözüne ihtilaf ederek, zarfların ancak mebni bir kelimeye izafe edildiği zaman mebni kılınacağını söylemişlerdir. Ayrıca bu âyet-i kerimede **يَوْمٌ** kelimesinin mu'reb olan bir kelimeye muzâaf olduğunu **يَنْفَعُ** kelimesinin ise fiili muzari ve mu'reb olup **يَوْمٌ** zarfının bu fiile muzaaf olmasından dolayı mebni olmasını gerektirmediğini söylemişlerdir. Yine Basralılar bu izafetin mazi fiil üzere yapılmasında mahsur olmadığını ve şiirde bunun örneklerinin olduğunu ifade ederler. Fiilin zaman zarflarına izafe olmasının caiz oluşunu da buradaki fiilin mastar anlamında olmasına bağlamaktadırlar. Kûfeliler ise, **يَوْمٌ** “gün” lafzı **هَذَا** kelimesinin haberi olduğu için merfû olup fiil cümlesine izafet ile mahallen mansub okunması gerektiğini söylemişlerdir.⁶⁸

⁶² Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/203; Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/56-60; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 2/28-29.

⁶³ **وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِئْتَةً فَعَمُوا وَصَمُوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ** “(Bu yaptıklarında) bir belâ olmayacağını sandılar da kör ve sağır kesildiler. Sonra (tövbe ettiler), Allah da onların tövbesini kabul etti.”

⁶⁴ İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 247; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/416; Dâni, *Kitabu't-Teysir*, 100; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/255; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 2/324.

⁶⁵ Ebû 'Alî el-Hasen b. Ahmed b. 'Abdulğaffâr Ebû 'Alî el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, ed. Bedruddîn Kahvecî, Beşîr Cuveycâbî (Dimaşk; Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1413), 3/246; Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, thk. Saîd el-Afgânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1997), 233; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/286-287; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 2/660.

⁶⁶ **يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ** “Allah, şöyle diyecek: “Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür.”

⁶⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/424; İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 205; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/247; Dâni, *Kitabu't-Teysir*, 101.

⁶⁸ Benna, *İthâf*, 1/258; Zeccâc, *Me'âni'l-Çur'ân ve İ'râbuhu*, 2/204; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 2/379-380.

Bir başka örnek ise A'râf sûresi 7/150 âyette⁶⁹ geçen **قَالَ ابْنُ أُمِّ** lafzındaki **أُمِّ**'nin son harekesini İbn Âmir, Ebû Bekr, Hamzâ, Kisâî ve Halef kesre ile geri kalanlar ise fetha ile Tâ-hâ sûresin deki geçen kelimeyi de aynı şekilde okumaktadırlar.⁷⁰ Kesre ile okuyuşu Basralılar, “mim’in sonundaki izafet “yâ” sı düşmüş olup, geriye izafeyi delalet etmesi açısından “mim”in üzerinde kesre kalmıştır. Çünkü nidâ hazf üzere menbî olur” görüşü üzerine bina etmişlerdir. Kûfelilerin ise fetha ile okunmasını, “genellikle bu iki lafız yan yana çok geldiğinden tek bir isim olarak mebni kabul edilmiştir. Tıpkı **عشر خمسة** kelimeleri gibi tek isim oluşlardır” görüşü üzerine temellendirmişlerdir.⁷¹

4. Şiir ile İstişhâd Etme Yöntemi

Kur'an'ın anlaşılmasında kullanılan yöntemlerden birisi de şiirle istişhâddir. Arap şiirleri hem İslâmî ilimlerde hem de Arap dili ilimlerinde önemli başvuru kaynaklarından biri olmuştur. Özellikle tefsir faaliyetlerinin ilk dönemlerinde bazı kelimelerin manalarının tespitinde ve anlaşılmasında tereddütler ortaya çıkmıştır. Manalarının tespitinde tereddüt yaşanan bu tür kelimelerin anlamını tespit etmek için sahabe ve tabiinden gelenler, şiire başvurmuşlardır. Müfessirler eserlerinde genellikle âyetlerin manalarını aktarırken kıraat farklılıkları ve Arap dilinin yanı sıra Arap şiirinden de çokça istifade etmişlerdir. Bu bağlamda ilk dönemden itibaren tefsir eserlerinde şiir ile istişhâd yöntemi yaygın olarak kullanılmaktadır.

Müfessirler ve dilbilimciler eserlerinde kıraatleri ele alırken o kıraatin anlamını ve hangi dil kadesi üzerine inşa edildiğini açıklamaktadırlar. Bu bağlamda o kıraatin manasını, Sûretini, imlasını ve hangi gramer kuralı üzerine olduğunu şiirlerden delil getirerek göstermişlerdir. Basra ve Kûfe ekolleri de eserlerinde kıraatler ile ilgili görüşlerine delil gösterdikleri şiirler ile açıklamışlardır.

Kûfe ekolünün önemli temsilcilerinden olan Yahyâ b. Sa'leb kıraatleri değerlendirirken şiir ile istişhâd metodunu kullanmıştır. Örneğin, Enbiyâ sûresi 21/87 âyetinde⁷² geçen **نَقْدَر** kelimesindeki nûn harfinin yerine yâ harfini ötreli dâl harfini de üstün ile **يُنْقَدِر** şeklinde meçhul bir fiil olarak Ya'kûb el-Hadramî okumaktadır.⁷³ Bu meçhul şekilde okunan kıraat “kendisine güç yetirilmeyecek sanmıştı” anlamını ifade etmektedir. Ferrâ, Katâde ve

⁶⁹ *Hârûn*, “Ey anam oğlul Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler; neredeyse beni öldüreceklerdi!”

⁷⁰ İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'â*, 295; Dâni, *Kitabu't-Teysir*, 113; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/272.

⁷¹ Benna, *İthâf*, 1/290; Hatîb, *Mu'cemu'l-karâât*, 3/167-168.

⁷² *Zünnûn'u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, “Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum” diye dua etti.*

⁷³ İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/324; Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. 'Abdu'l-Ğanî ed-Dimyâtî 'Şihâbu'd-Dîn eş-Şehîr bi'l-Bennâi el-Bennâ', *İthâfu fudalâi'l-beşer fi'l-karâ'ati'l-erbe'ate 'aşer*, ed. Enes Mihre (Lübnan: Dâr-u Kütübi'l-İlmiyye, 2006).

Mücâhid, bu kelimenin kaza ve hüküm anlamındaki “kader”den geldiğini söylemişlerdir. Bu bağlamda anlamın “onun hakkında kendisini cezalandırmayı takdir etmeyeceğimizi, hükme bağlamayacağımızı zannetti” şeklinde olacağını aktarmışlardır.⁷⁴ Sa’leb ise, Yüce Allah’ın buyruğundaki muktedirlik ifadesi kudretten değil takdîr etmekten geldiğini nakletmiştir. O bakımdan *قَدَّرَ اللَّهُ لَكَ الْخَيْرَ يَدْرُهُ قَدْرًا* ifadesi “Allah senin için hayır takdir etsin” anlamına geldiğini vurgulamış ve şu beyit ile delil getirmiştir.

فَلَيْسَتْ عَشِيَّاتُ اللَّوَى بِرَوَاجِعٍ ... لَنَا أَبَدًا مَا أَوْرَقَ السَّلْمُ النَّضْرُ
وَلَا عَائِدٌ ذَاكَ الرَّمَانُ الَّذِي مَضَى ... تَبَارَكْتَ مَا تَقْدُرُ بِعَمِّكَ وَالْكَ الشُّكْرُ

“O yumuşak kumların geceleri bizim için ebediyen geri dönmeyecek, parlak yapraklı palamut ağaçları yaprak verdikçe, o geçmiş zaman da geri gelmeyecek, sen ne mübareksin ne takdir edersen o olur. Şükür sanadır.”⁷⁵ Sa’leb bu delil getirmiş olduğu şiir ile farklı okunan kıraatin anlam boyutu ile değerlendirmiş ve şiirdeki anlamı ile kıyas metodunu kullanmıştır.⁷⁶ Yani kıraatin âyet-i kerîmeye kattığı anlamın şiirde geçen kelimenin anlamı ile paralel olduğunu göstermiştir.

Yine Kûfe ekolünün önemli temsilcilerinden olan İbn Sikkît ve Ferrâ şiir ile istişhâd ederek kıraatleri değerlendirdiği görülmektedir. Örneğin Sebe sûresi 34/52 âyetinde⁷⁷ geçen *التَّنَائُشُ* kelimesini Ebû Amr, Ebû Bekr, Hamza, Kisâ ve Halef hemze ile *التَّنَائِشُ* şeklinde okumuşlardır.⁷⁸ Ebû Ca’fer ise bu kıraatin caiz ve güzel olduğunu ve Arap dilinde bunun izahları olduğunu belirtmiştir. Bu izahlardan birini şöyle açıklamıştır: “Kelimenin aslının hemzeli olmaması ve vâv harfinin harekesinin hafif olmasından dolayı hemze ile okunmuş olabilir. Bu okuma şekli Arapçada çokça görülen bir husustur ki mushafta (وَإِذَا الرُّسُلُ أَقْبَتَتْ) “peygamberlerin belirli vakitleri geldiği zaman”⁷⁹ âyetinde “belirli vakitler” anlamındaki kelimenin aslı (وَقَبَّتَتْ) şeklindedir. Çünkü bu vakitten türetilmiş bir kelimedir. Bu kıraatin diğer bir izahını ise Ebû İshâk ise kelimenin ağırca hareket etmek anlamına gelen (النَّيْشِ)’den türetildiğini ve uzak kalınan bir hususta onların hareket edemeyecekleri anlamında olduğunu ifade etmiştir.”⁸⁰ Cevherî de hemze ile *التَّنَائِشُ* okunuşunun “gecikmek ve uzaklaşmak anlamında olduğunu söylemiştir.”⁸¹

⁷⁴ Ferrâ, *Me’ânî'l-Kur’ân*, 2/209-210; Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur’ân*, 3/54; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 22/178-180; Kurtubî, *el-Câmi’*, 11/331-332.

⁷⁵ Ezherî, *Me’ânî'l-Kur’ân*, 2/168-169; Muhammed Habeş, *el-Kıraatu'l-mütevâtiretu ve eseruha fi’r-resmi'l-Kur’ân ve’l-ahkâmî-ş-şeriyye* (Dımaşk: Dâru'l-Fikir, 1999), 194.

⁷⁶ Kurtubî, *el-Câmi’*, 11/332.

⁷⁷ *وَقَالُوا أَمْثَلُ بَيْتٍ وَآلِي لَهُمُ النَّوْشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ* (Azabı görünce), “ona inandık derler” ama onlar için, artık uzak bir yerden (dünyadan) iman elde etmek nasıl mümkün olur?”

⁷⁸ Dâni, *Kitabu't-Teysir*, 181; İbn Mücâhid, *Kitabu's-Seb’a*, 530; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 2/208.

⁷⁹ Mürselât 77/11

⁸⁰ Kurtubî, *el-Câmi’*, 14/316-317.

⁸¹ İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihah tâc’ül-Lugati ve Sihah’il-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğaffur (Beyrut: Dâru’l İlm, 1990), 3/1020-1024.

İbn Sikkît, bir kişi diğnerinin başından ve sakalından yakaladığı takdirde (نَاشَهُ يُوْشُهُ نَوْشًا) “O’nu yakaladı, yakalar, yakalamak” fiillerinin kullanıldığını şu beyti aktararak delillendirmiştir;

فَهِيَ تَنُوشُ الحَوْضَ نَوْشًا مِنْ عَلا ... نَوْشًا بِهِ تَقْطَعُ أَجْوَارَ الأَفا

“O develer havuzdan suyu içiyorlar, öyle bir içiş ki hem bunlar büyük çöllerin ortasını kat ederler”⁸²

Buradaki şiir ile sözünü ettiği develerin boyları uzun olduğu için hızlıca suyu kaptıkları ve çok büyük miktarda su içip ihtiyaçları olmadan uzun çölleri aştıkları anlamını kastetmektedir. Yine İbn Sikkît bu kelimenin savaş esnasında kullanılan “Munâveşe” tabirinde buradan geldiğini ve iki tarafın birbirine yaklaşması halinde وَرَجُلٌ نَوْشٌ “Şiddetlice adamı yakalayan” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ferrâ ise bu kelimenin hemzeli ve hemzesiz okunuşunun anlam itibari ile birbirine yakın olduğunu tıpkı (نَمْتُ) “Ben o adama sitem etim, ederim” fiiline benzediğini aynı şiiri delil getirerek nakletmektedir.⁸³ Şiir ile yüce Allah’ın ne takdir ederse ne hüküm verirse onun meydana geleceğini anlatmak istemiştir.

Basra ekolü temsilcilerinden Ebû Ubeyde (ö. 209/824) ise, Mecaz’ül-Kur’an’ında kelimenin hemze ile okunduğunda “uzaklık” anlamında olduğunu ve bu şekilde âyetin “uzak bir yerden onlar için iman nasıl olur” gibi bir manaya geleceğini söylemiştir. Kelimenin hemze ile olan kıraati için şu beyti delil göstermiştir;

أَقَمْنِي جَارَ أَبِي الخَامُوشِ ... إِلَيْكَ نَاشِي القَدْرِ النُّوشِ

“Ey komşum Hâmûş (her ne kadar uzakta olsan) kaderim beni sana gelmeye sevk etti”⁸⁴

Nehhâs da hemze ile okunan kıraat için Ebû Ubeyde’nin “doğruluktan uzak” anlamına gelir” dediğini nakletmiştir.⁸⁵

Basra ekolünün bir başka önemli temsilcilerinden Sîbeveyhi de, En’âm sûresindeki bir kelime harfin teşdid-tahfif okunması ile ilgili olan kıraat farklılığı ise şiirde geçen başka bir kelime ile kıyas edilerek delil getirmiştir. Buna göre, En’âm sûresi 6/80 âyetinde⁸⁶ geçen اُنْحَاجُوْنِي kelimesinin sonunu şeddesiz tahfif ile Nâfi, İbn Zekvân ve Ebû Ca’fer

⁸² Kurtubî, *el-Câmi’*, 14/316; Muḥammed b. ‘Alî b. Muḥammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *Fetḥu’l-Kadîr* (Dimaşk: y.y., 1414), 4/385; Muhammed El-Emin b. Abdullah b. Yusuf b. Hasan El-Uremî El-Alevî El-Hererî, *Tefsîru hadâiku’r-ravhi ve’r-rayhân fi ravâbi’ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut -Lübân: Daru Tavki’n-Necat, 2001), 23/329.

⁸³ Ferrâ, *Me’ânî’l-Kur’ân*, 2/365; Kurtubî, *el-Câmi’*, 14/316.

⁸⁴ Ma’mer b. el-Müsennâ et-Teymî Ebû Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Fuat Sezgin (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, ts.), 2/150-151.

⁸⁵ Nehhâs, *İrâbu’l-Kur’ân*, 3/242-243.

⁸⁶ “Kavmi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: “Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz?”

okumaktadır.⁸⁷ Kelimenin şedde ile okunması ile ilgili olarak, ilk nun'un ref alameti olarak gelmesinden diğerinin ise fiil ile yâ harfini birbirinden ayırmak için gelmesinden dolayı olduğu söylenmiştir. Çünkü kaide gereği fiilde iki aynı harf bir araya geldiğinde idgam kaçınılmaz olmaktadır. Kelimenin şeddesiz okunması ile ilgili ise, bir kelimedede iki aynı harfin gelmesinden dolayı tahfif kastı ile ikinci nûnun hafzedildiği belirtilmiştir. Birinci nûnun hafzedilmesi merfu alameti olması sebebiyle mümkün olmamaktadır. Bazı Basralılar bu kıraatte nûn harfinin hafzini Ğatafân⁸⁸ kabilesi lügatinde olduğunu iddia etmişlerdir.⁸⁹ Fakat Sibeveyh bunun caiz olabileceğini savunmuş ve Arapların ta'difi⁹⁰ ağır bulduklarını şiir ile örneklemiştir.⁹¹

تراه كا التَّغَام يعل مسكا يسوء الفاليات اذا فَلَئِنِي

“Misk sürülürken (saçlarını) onu yandık otu⁹² gibi görürsün, saçından bit ayıkladıklarında ayıklayan kadınların hoşuna gitmez”⁹³

Sibeveyh şiirde geçen فَلَئِنِي kelimesinin sonundaki nun harfinin hafzedilmesini âyette geçen ائْحَاجِرُونِي kelimesi ile kıyas etmiştir. Arapların okunuşunu ağır buldukları kelimeleri tahfif ile okumalarını ve bir kabilenin de bu şekilde telaffuzunu bu kıraatin açıklamasında delil olarak göstermişlerdir.

Yine Ahfeş de kıraatleri ele alırken şiir ile istişhâd yöntemine başvurmaktadır. Örneğin Meâric sûresi 70/1 âyetinde geçen سَأَل سَأَل kelimelerini hemzesiz olarak Nâfi' ve İbn Âmir okumaktadır.⁹⁴ Kelimenin hemze ile okunmasında anlam السَّوَال “istemek, sormak”dan gelmektedir. Hemzesiz olarak okunan kıraat ise Kureyş şivesinde (سَال يسال) geçmesinden veya السؤال kelimesinin başka türlü söylenişi ile açıklanmıştır.⁹⁵ Ahfeş ise, “Çıkıp falancaya dair şöyle sorduk” anlamında (خرجنا نسال عن فلان وبفان) denildiğinde buradaki kelimenin

⁸⁷ İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 261; Dâni, *Kitabu't-Teysir*, 104; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/259; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/436; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 2/468.

⁸⁸ Necîd kökenli bir Arap kabilesi

⁸⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/436.

⁹⁰ Aynı harfin iki defa okunması

⁹¹ Ebû Beşer Amr b. Osman Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988), 3/519-520; Fârisî, *el-Hüccetü*, 3/335; Kurtubî, *el-Câmi'*, 8/443.

⁹² Kuruduğunda bembeyaz kesilen bir ot

⁹³ 'Abdulkâdir b. 'Omar el-Bağdâdî 'Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Hiżânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1418/1997), 5/371; Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2/154; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, thk. Hâzîm Saîd Haydar (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1415), 1/282; Kurtubî, *el-Câmi'*, 8/443.

⁹⁴ İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 650; Dâni, *Kitabu't-Teysir*, 214; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 3/334; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/390.

⁹⁵ Muhammed b. Ya'kub Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-Kitâbi'l-azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 3/162; Kurtubî, *el-Câmi'*, 18/280.

hemzesi hafifletildiği gibi bu kelimedede de hafifletilmiş demiştir. Nitekim şu şiirle de delil getirmiştir;

ومر هق سال إمتاعا بأصدته ... لم يستعن وحوامي الموت تغشاه

“Ve öldürülmek için kendisine yetişilmiş ölüm emareleri kendisini bürüyen bir kişi ki. İç çamaşırının kendisine lütfedilmesini istedi çünkü o etek tıraşı olmamıştı”⁹⁶

Ahfeş, bu kıraatin okunuşunu tıpkı Sa’leb’in yaptığı gibi şiirde geçen kelimenin anlamına hamlederek delil göstermiştir. Bir nevi kıraati değerlendirirken müfessirlerin âyetin anlamını şiirden delil getirmeleri gibi kıraatin âyete katmış olduğu anlam zenginliğine katkıda bulunmuştur.

Sonuç

Basra ve Kûfe ekolleri Arap dili gramerinin teşekkül sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle nahiv ilminin oluşumunda ekol temsilcilerinin görüşleri gramer kurallarını şekillendirmiştir. Arap dili ile doğrudan ilişkili olan kıraatlerin de bu müellifler tarafından değerlendirilmeye tabi tutulması kaçınılmaz olmuştur. Öncelikle bu iki ekole mensup müelliflerin kıraatlere yönelik eleştirel, onaylayıcı, tercihte bulunma ve muhayyerlik bildiren görüşlerine sıkça rastlanmıştır. Bu tür görüş ve değerlendirmeler dilbilimcilerin buldukları dönemlerde kıraatlere karşı yaklaşımlarını göstermektedir. Bu yaklaşımların kıraati ilmi çerçevesinde göz önünde bulundurulduğunda değerlendirmeye tabii tutulan kıraatin sıhhatine bir halel getirmemektedir. Dolayısıyla ekol temsilcilerinin kıraatler ile ilgili olumlu ya da olumsuz değerlendirmeleri dilbilim ve tefsir ilmi açısından sonuçlar doğurduğunu kıraat ilmi açısından da sahih kıraat şartlarına örnek teşkil etmekten öteye geçememektedir.

Çoğunlukla dilbilimsel olarak değerlendirilmeye tabi tutulan kıraatler, ekol temsilcilerinin eserlerinde farklı açılardan ele alınmıştır. Bu değerlendirmeler genellikle kelimenin lafzî telaffuzu, grameri ve tefsiri üzerine olmuştur. Basra ve Kûfe ekollerinin farklı okuyuş şekillerini kıraat ilmi geleneğine uygunluk çerçevesinde yaptığı da tespit edilmiştir. Bu bağlamda ekollerin kıraatleri genel çerçevede dört temel yöntem ile değerlendirmeye tabi tuttıkları söylenebilir. Öncelikle kıraatin okunuşu ile ilgili olarak farklı âyetlerden örnek göstermişlerdir. Bir başka değerlendirme yöntemleri ise farklı okuyuşları resm-i mushafa uygunluğu bakımından ele alarak kıraatin hangi mushafta yer aldığını belirtmek suretiyle görüşlerini beyan etmeleridir. Bir kıraatin Arap dili açısından değerlendirmeye tabi tutulduğunda ise o okunuşun lügat açısından konumu, Arap gramerine uygunluğu, lafız-mana ilişkisi fesahat ve belagati ile yönleri ile ele alınmıştır. Yine bir kıraatin gramer ve anlam yönünü açıklarken müellifler dilbilim ve tefsir ilminde yaygın olarak kullanılan şiir ile istişhâd yöntemini kullanmışlardır.

⁹⁶ İmîl Bedî’u Yakup, *el-Mucemü-l Mufassal Fi Şevahidi’l-Lügati-L Arabiye* (Beyrut: Daru’l Kutubi’l İlmîyye, 1996), 8/291; Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi’t-temyîz*, 3/162.

Dilbilimcilerin yapmış olduğu bu değerlendirmelere genel çerçevede bakılmış ve yaygın olarak bu yöntemler üzerinde durdukları tespit edilmiştir. Yoksa bazı müelliflerin eserlerinde kıraatleri değerlendirirken hadis rivayetleri, sahabe kavli, icmâ faktörü ve bazı kârîlerin diğerine tercihi gibi yöntemlere de yer verilmiştir. Tüm bu değerlendirmelerin sonucunda söz konusu eserlerde kıraatler ile ilgili yapılan değerlendirmelerin kıraat ilminin temelini belirleyen görüş ve açıklamalar olmadığını tekrar belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla dilbilim ve anlam yönünden önem taşıyan bu değerlendirme yöntemleri Arap dili ve kıraat ilmi açısından bizlere ilmi bir karine olarak model olmaktadır.

Kaynakça | References

- Abdulkâdir el-Bağdâdî, ‘Abdulkâdir b. ‘Omar el-Bağdâdî. *Ḥizânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-Arab*. 13 Cilt. Kahire: Mektebetu’l-Ḥâncî, 1418/1997
- Ahfeş, Ebü’l-Hasen Saîd b. Mes’ade el-Mücâşû el-Belhî el-Evsat. *Me’âni’l-Kur’ân*. thk. Mahmud Kırâa. Kahire: Mektebetü Hanci, 1990.
- Bedi’u Yakup, İmil. *el-Mucemü-l Mufassal Fi Şevahidi’l-Lügati-l Arabiye*. Beyrut: Daru’l Kutubi’l İlmiyye, 1996.
- Bennâ, Aḥmed b. Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Abdu’l-Ġanî ed-Dimyâṭî ‘Şihâbu’d-Dîn eş-Şehîr bi’l-Bennâi el-. *İthâfu Fuḍalâi’l-Beşer fi’l-Kırâ’âti’l-Erbe’ate ‘Aşer*. thk. Enes Mihre. Beyrut: y.y., 1427/2006.
- Cevheri, İsmail b. Hammad el-. *es-Sihah tâc’ül-Lugati ve Sihah’ül-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğaffur. Beyrut: Dâru’l İlm, 1. Basım, 1990.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Dânî, bû Amr Osman b. Said. *Kitabu’t-Teysir fi’l-kırâati’s seb’a*. thk. Otto Pertzl. Beyrut: Daru’l Kutubi’l İlmiyye, 2. Basım., 1984.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru’l-Muhîṭ fi’t-Tefsîr*. ed. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrut: y.y., 1420.
- Ebû Sa’id es-Sîrâfî, Ebû Sa’id el-Ḥasan b. ‘Abdullâh b. el-Merzubân. *Şerḥu Kitâbi Sibeveyh*. thk. Aḥmed Ḥasen Mehdî - ‘Alî Seyyid ‘Alî. 5 Cilt. Beyrut: y.y., 2008.
- Ebû Şâme, Şihâbuddîn Abdurrahman b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî. *İbrâzu’l-Meânî Hirzu’l-Emânî fi’l-Kırâati’s-Seb’*. thk. İbrâhîm Atûh Avad. Beyrut: Daru’l Kutubi’l İlmiyye, 1982.
- Ebû Şâme, Şihâbuddîn Abdurrahman b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî. *Mürşidü’l-Vecîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâr-u Sadr, 1. Basım, 1975.
- Ebû Ubeyde, Ma’mer b. el-Müsennâ et-Teymî. *Mecâzu’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Fuat Sezgin. Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, ts.
- Ebû ‘Alî el-Fârisî, Ebû ‘Alî el-Hasen b. Ahmed b. ‘Abdulğaffâr. *el-Hucce li’l-Kurrâi’s-Seb’a*. ed. Bedruddîn Kahvecî, Beşîr Cuveycâbî. Dımaşk; Beyrut: Dâru’l-Me’mûn, 1413.
- Ezherî, Ebû Manşûr Muhammed b. Aḥmed b. el-Herevî el-. *Me’âni’l-Kırâ’ât*. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Câmi’atu’l-Melik Su’ûd, 1412/1991.
- Fârisî, Ebû Ali Hasan b. Abdulğaffâr. *el-Hüccetü li’l-Kurrâi’s-Seb’a*. thk. Bedrüddin Kahveci, Beşîr Cuycâtî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Me’mun-Turâsi, 2. Basım, 1993.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-. *Me’âni’l-Kur’ân*. thk. Aḥmed Yûsuf en-Necâtî vd. Mısır: y.y., ts.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya’kub. *Besâiru zevi’t-temyîz fi letâîfi’l-Kitâbi’l-azîz*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrut: el-Mektebetü’lİlmiyye, ts.
- Habeş, Muhammed. *el-Kıraatu’l-mütevâtiretu ve eseruha fi’r-resmi’l-Kur’ân ve’l-ahkâmi’ş-şeriyye*. Dımaşk: Dâru’l-Fikir, 1. Basım, 1999.
- Hatîb, Abdüllatif. *Mu’cemu’l-kırâati’l-Kur’âniyye*. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru Sadeddîn, 1. Basım, 2000.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed. *el-Muharreru’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*. thk. Abdusselâm

- Abduşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî. *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâğ. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 4. Basım, 2011.
- İbn Hâleveyh, Ebû 'Abdullâh el-Ḥuseyn b. Aḥmed b. Hâleveyh. *el-Ḥucceṭu fi'l-Kirâti's-Seb'a*. thk. 'Abdu'l-'Âl Sâlim Mekrem. Beyrut: y.y., 1401.
- İbn Mucâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kirâat*. thk. Şevkî Dayf. Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1980.
- İbn Zencele, Ebû Zur'a 'Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele. *Hucceṭu'l-Kirâat*. b.y.: y.y., ts.
- İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed. *Hüccetü'l-Kirâat*. thk. Saîd el-Afgânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 5. Basım, 1997.
- İnanç, Yonis. *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2006.
- Ḳurṭubî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Aḥmed el-Ḥazrecî el-. *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Ḳur'an*. thk. Aḥmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mışriyye, 1384/1964.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı Mushaf Tarihi ve İmlası*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Mâturîdî, Ebû Manşûr Muḥammed b. Muḥammed el-. *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mehdevî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr. *Şerhu'l-Hidâye*. thk. Hâzım Saîd Haydar. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1415.
- Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, Ebu Muhammed b. Hammus b. Muhammed. *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâat*. nşr. Abdulfettah İsmail Şelebi. Mısır: y.y., 1399/1979.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Mekkî b. Hammûş b. Muhammed b. Muhtar. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kirâti's-seb' ve 'ilelihâ ve huceedihâ*. thk. Muhyeddin Ramazan. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1984.
- Meydanoğlu, Ayşe. "Dilbilimcilerin Kıraat Farklılıklarına Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2017), 177-192.
- Muhammed El-Emin b. Abdullah b. Yusuf b. Hasan El-Uremî El-Alevî El-Hererî. *Tefsîru hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân fi ravâbî'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut -Lübân: Daru Tavki'n-Necat, 2001.
- Muhaysın, Muhammed Sâlim. *el-Kirâat ve eseruhâ fi ulûmi'l-Arabiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Eseriyye, 1984.
- Muhaysın, Muhammed Sâlim. *el-Hadî Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kirâati'l-aşr ve'l-keşf 'an'ileli'l-kirâati ve tevcîhiha*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1997.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-. *İrâbu'l-Kur'an*. ed. 'Abdulmun'im Halîl İbrâhîm. Beyrut: Menşûrât Muhammed 'Alî Beydûn; Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye,

1421.

- Özkul, Ertuğrul. *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Farklılıkları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Râzî, Ebû ‘Abdillâh Faḥrüddîn Muḥammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtîhu’l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1420.
- Sa‘lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muḥammed b. İbrâhîm eş-. *el-Keşf ve’l-Beyân*. thk. Heyet. 33 Cilt. Cidde: y.y., 1436/2015.
- Sibeveyh, Ebû Beşer Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 3. Basım, 1988.
- Şevkânî, Muḥammed b. ‘Alî b. Muḥammed el-Yemenî eş-. *Fethu’l-Kadîr*. Dımaşk: y.y., 1414.
- Temel, Ali. *Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraatlere Yaklaşım*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Vâhidî, Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî en-Nîsâbü’rî el-. *et-Tefsîru’l-Basît*. b.y.: y.y., 1430.
- Yildiz, Süleyman. “Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (15 Haziran 2023), 134-164. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1258595>
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-. *Me‘âni’l-Kur’ân ve İrâbuhu*. thk. ‘Abdulcelîl ‘Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1408/1988.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazim. *Menahilul’İrfan fi Ulfuni’l-Kur’an*. thk. Fevvez Ahmed Zümerli. Beyrut: Daru’l-Kitabi’ Arab, 1. Basım, 1995.